MALTA

QORTI CIVILI
PRIM' AWLA
(GURISDIZZJONI KOSTITUZZJONALI)

ONOR. IMHALLEF
GEOFFREY VALENZIA

Seduta ta' l-24 ta' Novembru, 2006

Rikors Numru. 59/2005

Maria Farrugia
vs
Kummissarju ta' l-Artijiet

Il-Qorti

Preliminari

Rat l-**atti tar-rikors** li permezz tieghu r-rikorrenti esponiet:

Illi l-esponenti hija l-unika propjetarja bhala aventi causa ta' missierha li miet fl-10 ta' Dicembru 1991 ta' porzjoni diviza ta' ghalqa msejha Tal-Miguma f'Birzebbugia tal-kejl ta' cirka 1152m2 li tmiss mil-grigal ma' sqaq, mill-lbic ma' beni ta' Paola Cachia u mill-irjieh l-ohra ma' beni ta' l-eredi ta' Carmelo Cachia u ohrajn kif murija fuq il-pjanta Dok A u kif akkwistata bis-sahha ta' kuntratt ta' divizjoni

ppubblikat minn Nutar Alex Sciberras Trigona fis-16 ta' Novembru 1994 kopja Dok B.

Illi dina l-porzjoni art ta' l-esponenti giet inkluza fid-dikjarazzjoni ffirmata mill-Gvernatur Generali Sir Maurice Dorman fit-12 ta' Frar 1969 fl-Avviz numru 160 paragrafu numru 19, Gazzetta tal-Gvern numru 12,247 kif jidher mill-kopja Dok C u fejn gie dikjarat ukoll li l-istess porzjoni diviza ta' art kienet mehtiega ghal skop pubbliku skond id-dispozizzjonijiet tal-Kap 88 Ligijiet ta' Malta.

Illi minn dak iz-zmien 'l hawn la missierha u wisq anqas l-esponenti ma gew notifikati b'ebda att iehor ta' kwalunkwe natura mill-awtoritajiet kompetenti in konnessjoni mad-dikjarazzjoni fuq imsemmija u lanqas ma gew notifikat b'avviz ta' offerta ta' kumpens u sahansitra sal-gurnata tal-lum l-awtorita' kompetenti ma dahlitx fil-pussess ta' l-istess porzjoni diviza ta' art liema pussess ghadu fizikament f'idejn l-esponenti.

Illi l-esponenti talbet diversi drabi lil awtorita' kompetenti biex tiddeciedi hijiex sejra tkompli bil-proceduri ta' espropjazzjoni taht il-Kap 88 jew hijiex sejra tirrilaxxja l-art lura lilha kif jidher minn korrispondenza hawn annessa bhala Dok D, E, F u G inkluza l-ittra uffficjali tat-2 ta' Novembru 2005 (kopja Dok H) izda qatt ma ttiehdet decizjoni mill-awtorita' kompetenti biex l-esponenti (u missierha qabilha) baqghet f'dan l-istat ta' limbu burokratiku fejn ghar-ragunijiet ovvji ma setghetx tpoggi l-istess porzjoni art fuq is-suq ghax hadd ma jixtri b'dikjarazzjoni mahruga taht il-Kap 88 imdendla jekk mhux b'prezz irizorju u fl-istess hin ma nghatax kumpens xieraq. Illi dan l-istat ta' fatt ilu jezisti mit-12 ta' Frar 1969 u ghalhekk ghal izjed minn sitta u tletin (36) sena.

Illi ghalkemm l-esponenti giet informata li kienet inharget id-dikjarazzjoni fil-Gazzetta tal-Gvern biex jigi estiz il-Malta Freeport, mill-1969 sallum ma saret assolutament l-ebda applikazzjoni ghal uzu jew zvilupp ta' dina l-porzjoni art da parti tal-Malta Freeport Corporation (jew xi awtorita' ohra) u ghalhekk huwa car u manifest li ma jezisti l-ebda bzonn ta' skop u interess pubbliku ghall-istess art.

Illi l-imgieba ta' l-awtorita' kompetenti huwa leziv tad-drittijiet fundamentali u kostituzzjonali tal-esponenti u cioe' tal-Artiklu 37 tal-Kostituzzjoni ta' Malta kif ukoll tal-Artiklu 6(1) tal-Konvenzjoni Ewropea u l-Artiklu 1 tal-Ewwel Protokol tal-imsemmija Konvenzjoni (Kap 319).

Ghaldaqstant l-esponenti titlob bir-rispett kollu li dina l-Qorti, prevja dikjarazzjoni illi l-stess agir (jew ahjar nuqqas ta' agir) tal-awtorita' kompetenti jikkostitwixxi ksur tad-drittijiet fundamentali taghha taghtiha r-rimedji opportuni li jidrulha xierqa inkluz;

(a) dikjarazzjoni illi l-art mhiex mhux mehtiega fl-interess pubbliku;

(b) dikjarazzjoni illi ghalhekk id-dikjarazzjoni tal-Gvernatur Generali tat-12 ta' Frar 1969 ma ghadiex applikabbli u konsegwentement bla effett legali u tikkundanna lil awtorita' kompetenti tirrilaxxja l-istess art lura lill-esponenti;

(c) dikjarazzjoni illi d-dewmien ta' izjed minn 36 sena fid-determinazzjoni tal-kumpens xieraq dovut lil esponenti jikkostitwixxu wkoll ksur tad-drittijiet fundamentali taghha;

(d) tillikwida d-danni reali u morali dovuti lill-esponenti u tikkundanna lil l-intimati bhala awtorita' kompetenti jhallas l-istess danni hekk likwidati

Bl-ispejjez.

Rat ir-**risposta ta' l-Intimat** a fol.19 tal-process fejn gie sottomess:

Illi l-allegazzjonijiet imressqa mir-rikorrenti jirrigwardaw l-allegat ksur tad-drittijiet fundamentali u kostituzzjonali kif sanciti taht l-artikolu 37 tal-Kostituzzjoni ta' Malta, l-artikolu 6(1) tal-Konvenzjoni Ewropea u l-artikolu 1 ta' l-Ewwel Protokol taht il-Kap 319 tal-Ligijiet ta' Malta.

1. Kwantu ghall-ilment dwar nuqqas ta’ access quddiem awtorita’ gudizzjarja.

Din il-lanjanza hija bbazata taht l-artikolu 37 tal-Kostituzzjoni u m’hijiex diskutibbli in vista ta’ dak li jipprovdi l-artikolu 47(9) ta’ istess Kostituzzjoni illi jezenta mill-operat tal-artikolu 37 l-Kap 88 kif kien fit-3 ta’ Marzu 1962.

Illi pero’ dak li qed issostni r-rikorrenti huwa fi kwalunkwe kaz infondat ghaliex kull meta jkun hemm obbligazzjoni minghajr terminu, min ikun qieghed jippretendi l-esekuzzjoni ta' dik l-obbligazzjoni, jista’ jaccedi quddiem Qorti ghall-fissazzjoni ta’ dak it-terminu.

Madanakollu u bla pregudizzju ghas-suespost, l-esponent jissottometti illi l-proceduri quddiem il-Bord tal-Arbitragg dwar l-Artijiet ser jigu istitwiti.

2. Kwantu ghan-nuqqas ta’ smiegh xieraq taht l-artikolu 6 tal-Konvenzjoni Ewropea

Dwar din il-lanjanza, ghandu l-ewwelnett jigi sollevat illi skond l-artikolu 7 tal-Att XIV tal-1987:

‘’*Ebda ksur ta’ drittijiet tal-Bniedem u Libertajiet Fundamentali mwettqa qabel it-30 ta’ April 1987 ma ghandu jaghti lok ghat-tehid ta’ azzjoni taht l-artikolu 4 ta’ dan l-Att’’.*

Dan ifisser illi l-perjodu ta’ bejn l-1969 u t-30 ta’ April, 1987 certament m’humiex diskuttibbli taht il-Kap. 319.

Illi di piu, l-esponenti jaghmel riferenza ghal dak li gie sottomess aktar il-fuq f’din ir-risposta rigward il-facilita illi r-rikorrenti kellha biex taccedi ghall-Qrati sabiex din tiffissa t-terminu ghall-intavolar ta’ l-azzjoni quddiem il-Bord ta’ Arbitragg dwar l-Artijiet liema facilita huma damu ma utilizzawha sal-gurnata ta’ dan ir-rikors.

Illi fis-sena 1995, id-Dipartiment tal-Artijiet kien gab avviz fuq il-gazzetti permezz tad-Dipartiment tal-Informazzjoni

fejn kulhadd inghata l-opportunita' illi jqabbad lill-Avukat tal-fiducja tieghu jahdem il-provenjenzi ta' propjeta' li tkun inharget dikjarazzjoni fuqha, a spejjez tad-Dipartiment. Illi r-rikorrenti tidher li naqset li taghmel dan u ppreferit li thalli lid-Dipartiment tal-Artijiet jintilef fil-matassa ta' ricerki u aktar tard, permezz ta' dana r-rikors, tilmenta bid-dewmien.

3. Kwantu ghal allegat ksur ta' l-artikolu 1 ta' l-Ewwel Protokol taht il-Kap 319 tal-Ligijiet ta' Malta

Illi fl-ewwel lok, l-esponent jixtieq jigbed l-attenzjoni ta' dina l-Onorabbli Qorti illi r-rikorrenti qatt ma gie zvestit mill-pussess ta' l-art mertu ta' din il-kawza, u cioe' nonostante il-hrug tad-dikjarazzjoni presidenzjali, l-esproprijazzjoni ma gietx konkluza u sid l-art setgha jahdem, jaghmel il-qligh, jikri, jittrasferixxi jew jaghmel kwalunkwe sid ta' art skond id-dispozizzjoni tal-ligi.

Illi ndipendentement mis-suespost, il-Kummissarju ta' l-Art qatt ma setgha jirrilaxxja l-art ghaliex din l-art kienet u ghadha mehtiga ghall-espansjoni tal-attivita' tal-freeport.

Illi l-fatt illi l-Gvern ma jkux ghamel uzu minn art li tkun giet minnu dikjarata mehtiega ghal skop pubbliku, ma tfissirx illi l-skop wara t-tehid ta' dik l-art ma jkunx sar ghal skop pubbliku. Certament, l-espansjoni tal-freeport ma hijiex attivita' li ghandha bidu u tmiem, u ghaldaqstant ghajr ghall-hlas ta' kumpens, sid ta' art f'kuntest ta' art mehtiega ghal skop pubbliku, m'ghandu ebda dritt li jitlob ir-rilaxx taghha.

Ghaldaqstant, l-esponent filwaqt li jgib is-suespost a konjizzjoni ta' dina l-Onorabbli Qorti, bir-rispett jitlob li it-talbiet tar-rikorrenti jigu michuda, bl-ispejjez kontra l-istess rikorrenti.

Rat l-atti kollha tar-rikors u d-dokumenti ezibiti;

Semghet ix-xhieda bil-gurament;

Rat in-nota tar-rikorrenti;

Ilment Kostituzzjonali u Konvenzjonali

Illi r-rikorrenti qed tillmenta minn allegat ksur tad-drittijiet fundamentali u kostituzzjonali taghha a tenur ta’ l-artikolu 39 tal-Kostituzzjoni u 6(1) tal-Konvenzjoni Ewropeja dwar id-Drittijiet tal-Bniedem u l-artikolu 1 tal-Protokol 1 ta’ l-imsemmija Konvenzjoni (Kap 319 tal-Ligijiet ta’ Malta).

Fatti

Bhala fatti jirrizulta mill-provi migbura li l-art in kwistjoni kienet tifforma parti minn bicca art kbira hafna li giet esproprjata fil-1969 minhabba l-Freeport. L-art in kwistjoni kienet ta’ missier ir-rikorrenti u giet ghandha permezz ta’ kuntratt datat 16 ta’ Novembru 1994 Dok B a fol 5. Illi fit-12 ta’ Dicembru 1969 kienet harget dikjarazzjoni tal-Gvernatur Generali (Dok C a fol 8) li l-art kienet mehtiega ghall interess pubbliku (ara fol 8).

(Kuntrarjament ghall dak premess mir-rikorrenti, kienet harget *notice to treat* lill missier ir-rikorrenti (ara Dok KM1 a fol 40) u saret offerta ta’ £1,230, liema somma ma gietx accettata minnu billi kien qed jippretendi xi haga daqs £1,800. Wara dana ma sar xejn aktar, fis-sens li l-Gvern ma hax pussess ta’ l-art, u lanqas ittiehdu proceduri quddiem il-Bord ta’ l-Arbitragg dwar l-Artijiet biex jinghata kumpens. Fit-30 ta’ Lulju 2001 r-rikorrenti kienet talbet lill intimat biex hi tiehu lura l-art in kwistjoni, izda dan wegibha li l-art kienet ghadha mehtiega ghal Freeport (ara korrispondenza Dok D sa G a fol u Dok KM 3 a fol 43).

KONSIDERAZZJONIJIET

Illi r-rikorrenti qed titolb li dina l-Qorti tiddikjara illi l-art mhiex mehtiega fl-interess pubbliku u dana a bazi ta’ l-Artiklu 37 tal-Kostituzzjoni ta’ Malta kif ukoll tal-Artiklu 6(1)

tal-Konvenzjoni Ewropea u l-Artiklu 1 tal-Ewwel Protokol tal-imsemmija Konvenzjoni (Kap 319).

Illi skond l-artikolu 37. (1) tal-Kostituzzjoni

“Ebda proprjetà ta’ kull xorta li tkun ma ghandu jittiehed pussess taghha b’mod obbligatorju, u ebda nteress fi jew dritt fuq proprjetà ta’ kull xorta li tkun ma ghandu jigi miksub b’mod obbligatorju, hlief meta hemm disposizzjoni ta’ ligi applikabbli ghal dak it-tehid ta’ pussess jew akkwist –

(*a*) ghall-hlas ta’ kumpens xieraq;

L-Artikolu 1 tal-Ewwel Protokoll tal-Konvenzjoni Ewropea jipprovdi hekk:

"Kull persuna naturali jew persuna morali ghandha dritt ghat-tgawdija pacifika tal-possedimenti taghha. Hadd ma ghandu jigi ipprivat mill-possedimenti tieghu hlief fl-interess pubbliku u bla hsara tal-kundizzjonijiet provduti bil-ligi u bil-principji generali tal-ligi internazzjonali.

Izda d-disposizzjonijiet ta' qabel ma ghandhom b'ebda mod inaqsu id-dritt ta' Stat li jwettaq dawk il-ligijiet li jidhrulu xierqa biex jikkontrolla l-uzu ta' propjeta' skond l-interess generali jew biex jizgura l-hlas ta' taxxi jew kontribuzzjonijiet ohra jew pieni".

Is-setghat ta’ l-Istat li jesproprija hija dejjem soggetta ghal verifika mill-organi gudizzjarji [ara Raymond Vella et v. Kummissarju ta’ l-Artijiet Qorti Kostituzzjonali fl-24 ta’ Mejju 2004].

Huwa l-obbligu ta’ l-Istat li jkun qed jesproprija li jipprova li dak l-espropriju jkun qed isir, *inter alia*, fl-interess pubbliku [Pawlu Cachia v Avukat Generali et deciza mill-Qorti Kostituzzjonali fit-28 ta’ Dicembru, 2001].

Dan l-interess pubbliku jrid jibqa’ jissussisti sal-mument meta l-art tkun defenittivament ghaddiet f’idejn l-Istat bil-konkluzjoni tal-proceduri ta’ esproprijazzjoni.

Irid ikun hemm ukoll proporzjonalita` bejn l-ghan li jkun irid jintlahaq (bil-privazzjoni tal-possediment ta' dak li jkun) min-naha u l-protezzjoni tad-dritt fondamentali ta' l-individwu min-naha l-ohra.

Fil-kaz in ezami, kienet inharget in-*notice to treat* lill missier ir-rikorrenti, imma dana ppretenda aktar kumpens minn dak li kien qed joffri l-intimat, u l-kwistjoni waqfet hemm. Imbaghad fit 2001 ir-rikorrenti talbet lill intimat jiddeciedi x'ser jaghmel bl-art u li fin–nuqqas jirritornahila. Albert Mamo xehed li huma saru jafu biss kemm kien ser ikun kbir l-*extension* tal-Freeport u li l-art in kwisjtoni kienet mehtiega ghal Freeport fit-2002 (Ara Dok KM3 a fol 38 u korrispondenza a fol 45 sa 75).

Illi ghalhekk jirrizulta mill-provi prodotti li l-art illum ghadha mehtiega ghall Freeport u ghad hemm l-interess pubbliku ghalhekk ir-rikorrenti ma tistax titlob ir-rilaxx ta' l-art. Il-fatt li l-intimat ma ghamilx uzu mill-art li kienet dikjarata mehtiega ghal skop pubbliku ma jfissirx li t-tehid ma kienx sar ghall skop pubbliku jew li llum l-interess pubbliku spicca. Fil-fatt jidher li r-rikorrenti mhiex qed taqbel mall-kumpens li l-intimat qed jghid li jkun dovut jekk l-art tigi effettivament esproprijata.

In vista ta' dina l-konkluzzjoni l-Qorti lanqas ma tista' tilqa t-tieni talba tar-rikorrenti u cjoe li jigi dikjarat illi d-dikjarazzjoni tal-Gvernatur Generali tat-12 ta' Frar 1969 ma ghadiex applikabbli u li hija bla effett legali. In-*notice to treat* kienet harget u skond il-ligi ma hemm ebda limiti ta' zmien li fih l-intimat irid jiehu l-kaz quddiem il-Bord ta' l-Arbitragg dwar l-Artijiet.

Izda r-rikorrenti talbet ukoll dikjarazzjoni illi d-dewmien ta' izjed minn 36 sena fid-determinazzjoni tal-kumpens xieraq dovut lil esponenti jikkostitwixxi ksur tad-drittijiet fundamentali taghha.

L-intimat wiegeb dwar din il-lanjanza li skond l-artikolu 7 tal-Att XIV tal-1987,

''*Ebda ksur ta' drittijiet tal-Bniedem u Libertajiet Fundamentali mwettqa qabel it-30 ta' April 1987 ma ghandu jaghti lok ghat-tehid ta' azzjoni taht l-artikolu 4 ta' dan l-Att''.* Ghalhekk dan ifisser illi l-perjodu ta' bejn l-1969 u t-30 ta' April, 1987 mhux kopert bil-Kap. 319. Inoltre r-rikorrenti kellha l-facilita illi taccedi ghall-Qrati sabiex din tiffissa t-terminu ghall-intavolar ta' l-azzjoni quddiem il-Bord ta' Arbitragg dwar l-Artijiet, liema facilita r-rikorrenti damet ma tutilizzaha sal-gurnata ta' dan ir-rikors. L-intimat inoltre jissottometti li fis-sena 1995, id-Dipartiment tal-Artijiet kien gab avviz fuq il-gazzetti permezz tad-Dipartiment ta' l-Informazzjoni fejn kulhadd inghata l-opportunita' illi jqabbad lill-Avukat tal-fiducja tieghu jahdem il-provenjenzi ta' propjeta' li tkun inharget dikjarazzjoni fuqha, a spejjez tad-Dipartiment. Illi r-rikorrenti tidher li naqset li taghmel dan u ppreferit li thalli lid-Dipartiment tal-Artijiet jintilef fil-matassa ta' ricerki u aktar tard, permezz ta' dana r-rikors, tilmenta bid-dewmien.

Il-Qorti taqbel li r-rikorrenti ma kelliex rimedju fil-perjodu bejn 1969 u 1987 meta l-Konvenzjoni Ewropeja dwar id-drittijiet tal-Bniedem ma kienitx ghadha parti mill-ligi ta' Malta u hi ma setghetx tadixxi dika l-Qorti. Inoltre l-Qorti taqbel ma' l-intimat li fil-1995 ir-rikorrenti kellha miftuha ghaliha procedura li biha hija setghet tigi offruta kompens ghall-art li l-intimat kien diga hareg in-*notice to treat* ghalkemm ma kienitex ghadha giet formalment esproprjata. Jibqa' l-perjodu bejn 1987 u 1995 li fih ir-rikorrenti thalliet fil-limbu burokratiku u ma kienx mistenni li hi toqghod tigri wara l-intimat biex tara x'ser jaghmel bl-art. Infatti l-intimat xehed li kien biss fit-2002 li huwa sar jaf li l-estenzjoni ta' l-art tal- Freeport kienet ser tinkludi wkoll l-art tar-rikorrenti. Illi ghalhekk il-Qorti hi tal-fehma li kien hemm dewmien signifikanti ta' tmien snin fid-determinazzjoni tal-kumpens xieraq dovut lilha ghall art, li ghalih ir-rikorrenti ghandha tigi kompensata. Il-fatt li l-art ma gietx formalment esproprjata u baqghet ghand missier ir-rikorrent u mbaghad ghand ir-rikorrent mhiex raguni ghaliex ghandhu jkun hemm dak id-dewmien kollu biex l-intimat jiddeciedi li jipprocedi biex ir-rikorrenti tinghata kumpens.

DECIZJONI

Ghal dawn il-motivi
Il-Qorti tiddeciedi
Billi tichad l-ewwel zewg talbiet tar-rikorrenti;
Tilqa' t-tielet talba fis-sens kif fuq indikat
(e) Tillikwida s-somma ta' sitt mitt lira Maltin (Lm600) bhala danni dovuti lir-rikorrenti u tikkundanna lil intimate ihallas l-istess danni hekk likwidati

Spejjez ghall intimat.

< Sentenza Finali >

--------------------------------TMIEM--------------------------------